

ZAKAJ JE KNJIŽEVNOST POMEMBNA?

Književnost je bila v svoji dolgi zgodovini razumljena zelo različno; njeno »bistvo«, specifika, vloga in pomen v družbi, funkcije ter pojavne oblike so v različnih obdobjih in kulturah vsakič dojemali nekoliko drugače. Razprava skuša pokazati, da je književnost bila in še vedno je pomembna (in uporabna) iz mnogih razlogov, a da je temelj te njene pomembnosti v njeni specifiki, literarnosti, ki jo sodobna literarna, filozofska in kulturološka teorija reflektira predvsem kot razpiranje drugosti in prostor srečevanja z drugim.

literarna teorija, literarnost, specifika, pomen in »bistvo« literature, literatura in drugi/drugost

In its long history, literature has been treated in many different ways; its »essence«, specificity, social role and importance, functions and forms in different periods were subject to different understandings and attributions of meaning. The paper discusses why literature has been (and still is) of importance; it emphasises that the foundation of its importance lies in its specificity, its literariness, reflected by contemporary literary and cultural theory and philosophy as an encounter with otherness.

literary theory, literariness, specificity, importance and »essence« of literature, literature and otherness

O tem, zakaj je književnost pomembna, se razpravlja že vsaj dve tisočletji in pol. V različnih obdobjih in kulturah so na to sicer podajali različne odgovore, vendar so mnogi med njimi pravzaprav bolj ali manj različice teh, ki sta jih zasnovala že Platon in Aristotel. Za enega ali drugega, včasih pa za oba, je literatura način spoznavanja, sredstvo vzgoje (bodisi kot pozitivni ali negativni zgled), predmet estetskega uživanja in – pri Aristotelu, ki je uveljavil pojem *katarze* – tudi že nekakšno terapevtsko sredstvo. V poznejši zgodovini se je literatura res izkazovala za pomembno bolj ali manj iz navedenih ali njim podobnih razlogov. Lepslovne, predvsem pesniške oblike, ki se pojavljajo npr. v Bibliji, pri srednjeveških mistikih ali pri cerkvenem bogoslužju, pričajo o tem, da je bila literatura pomembna za versko spodbudnostne namene. Vsa t. i. angažirana literatura, od vojaške do politične ali kako drugače ideološke, enako dokazuje, da je literaturo mogoče uporabiti vzgojnostno in njeno pomembnost izpeljuje tudi iz take njene uporabe (danes na primer pogosto pod geslom »vzgoja za strpnost«). V obdobju romantike je bila književnost pri večini evropskih narodov narodna buditeljica in spodbujevalka ter

ohranjevalka narodne zavesti in je odigrala zelo pomembno vlogo na političnem polju nacionalnih osamosvojitvev in oblikovanja nacionalnih držav. Tudi na Slovenskem je bil proces nacionalne osamosvojitve – seveda mnogo pozneje – bistveno odvisen prav od »kulturnega kapitala slovenske literature« kot osrednjega toposa nacionalne identifikacije. Ivory Armstrong Richards je pokazal, da ima literatura, s tem ko nekako harmonizira nasprotja, ki v resničnem življenju ostajajo nepresežena, terapevtsko funkcijo, in literatura je ne le v obliki biblioterapije, temveč tudi pri medicinski diagnostiki odigrala pomembno vlogo na področju medicine (prim. Virk 1995). V filologijah je branje literature od nekdanj veljalo za nujni in pravzaprav tudi najboljši način učenja jezika (Kramsch, Kramsch 2000: 560). Literatura je eden od pomembnih zgodovinskih in kulturnozgodovinskih dokumentov. Za Hegla je bila »čutno svetenje ideje«, torej posebna oblika spoznavanja, za Adorna in Lukácsa pa utopija, pribežališče čiste sreče. Predvsem nekatere modernejše teorije opozarjajo na igrivo, kvazirealno oz. fiksijsko naravo literature in na njeno nezamenljivo vlogo pri urjenju ustvarjalnosti ter kognitivnem modeliranju življenjskega sveta. Po mnenju teh teorij literatura ponuja na primer imaginarne kognitivne modele, ob katerih se lahko – zaradi njene *kvazieralnosti*, kot je to imenoval Roman Ingarden – brez škode »učimo za življenje«, približuje pa nam tudi – kot je to pokazal zlasti Hans Robert Jauß – časovno, geografsko ali kulturno oddaljene življenjske svetove. Ravno zaradi znamenitih praznih mest (o teh razpravljata na primer Ingarden in Iser), ki jih mora bralec pri branju zapolniti, je branje literature dejavnejše od na primer gledanja filma in nas zato v kako drugo realnost prestavi bolj živo celo od dokumentarnega filma; na drugi strani pa je književno delo s svojo kompleksno strukturo dokument, ki mnogo bolje od vseh drugih vrst dokumentov vase zajema celotni življenjski svet posameznega zgodovinskega obdobja oz. kulture, saj vedno pomeni nekakšen fiktivni model ali, kot bi rekli danes, simulaker tega sveta *v celoti* in nam ga zato posreduje »kot živega«. (In najbrž je to razlog, da so zgodovinarji že od nekdanj, povsem zavestno pa s historično šolo, v svoja dela vpeljevali literarnoretorične elemente; prim. npr. Jauß 1998, Kellner 1995, Koron 2003.) Prav zato so literarna dela – in to celo iz dneva v dan bolj – eden od temeljnih »dokumentov« mnogih drugih disciplin, na primer sociologije, psihologije, psihoanalize, zgodovinopisja, kulturnih študij, filozofije, antropologije, etnologije, religiologije itn. In prav zaradi te posebne zmožnosti literature je Adorno v eseju *Angažma* preklical svoj znameniti izrek, da po Auschwitzu ni več mogoče pisati poezije; preklical ga je namreč zato, ker je po njegovem mnenju poezija – literatura – edina zmožna ohraniti živi (ne le avtentični; avtentičnost je mogoče ohraniti tudi z druge vrste dokumenti) spomin na grozoto, ki jo je pomenil Auschwitz (prim. Adorno 1999).

Vse to je pravzaprav nekako očitno in samoumevno. Za to, da se lahko pričamo o pomembnosti književnosti, je potrebno prav malo intelektualnega truda. Vendar moj namen v resnici ni čim izčrpnije predstavljati vse mogoče razloge, zakaj je književnost pomembna, ampak želim te očitne razloge osvetliti nekoliko kritično, kakega med njimi celo polemično in namerno provokativno, in se vprašati,

ali je književnost res pomembna zgolj in predvsem zaradi tega. Namreč, literatura je povsem nedvomno res lahko pomembna iz vseh prej naštetih razlogov, a ta njena »pomembnost« je vendarle tudi relativna, se pravi, tudi lahko sporna. Če malo podrobneje premislimo, potem vidimo, da gre pri naštetih razlogih pravzaprav očitno predvsem za to, da je literatura bolj ali manj *uporabna* za ta ali oni namen, to pa ne pomeni, da je taka njena uporaba tudi že kar *a priori* neproblematična. In če je problematična, potem se vendarle postavlja tudi vprašanje o njeni pomembnosti.

Naj navedem konkreten primer. Tega, da je literatura lahko uporabna »kot posredovalka geografsko ali kulturno oddaljenih življenjskih svetov«, verjetno ni potrebno posebej poudarjati. Zelo pomemben, pogosto pa tudi poglavitni vir za raziskovanje takih oddaljenih življenjskih svetov denimo v zgodovinpisju, sociologiji, kulturologiji, medkulturnih študijah itn. so prav literarna besedila. Pomen tovrstne vloge literarnih besedil celo vedno bolj narašča, zato ne preseneča, da se obča in primerjalna literarna veda zadnja desetletja pospešeno ukvarjata s prevodnimi študijami, s postkolonialnimi študijami, z imagologijo, z avtobiografsko in zgodovinsko literaturo in z vsemi oblikami popotniške literature, to pa natanko zaradi vloge, ki jo ima literarni diskurz s svojo posebno strukturiranostjo kot kulturni posrednik. A čeprav je načelni pomen literature v vlogi medkulturnega posrednika povsem očitno (na Slovenskem to na primer z mnogimi razpravami zelo prepričljivo dokazuje Meta Grosman), je v konkretnem, posameznem primeru taka njena vloga lahko tudi dvoumna ali celo sporna. Če naveden le en zgovoren primer: ko se je Joseph Conrad, ki je bil gotovo zelo pomemben in vpliven pisatelj, na začetku 20. stoletja vrnil s potovanja po Kongu, je, zgrožen nad grozodejstvi, ki jih je nad domačini zagrešila oblast belgijskega kralja Leopolda, napisal roman *Srcem teme*. S tem romanom je skušal zahodnemu človeku približati temnopolte domačine; opisoval jih je z vso naklonjenostjo in njegov namen je bil, da bi zahodnjaki v njih prepoznali človeška bitja, ki jih je nedopustno obravnavati kot manjvredna. Conradov namen – v precejšnji meri pa vsaj nekaj časa tudi učinek – je bil povsem jasen; *Srcem teme* ne le izraža avtorjeve humanistične ideje, ampak je bilo za glede razmer v Afriki, predvsem pa v Kongu precej nepoučeno evroameriško bralstvo tudi pomemben medkulturni posrednik. Ta splošni pomen (in tudi namen) romana po svoje potrjuje tudi okoliščina, da je kulturni film *Apokalipsa danes*, ki na prvi pogled nima kaj dosti opraviti s *Srcem teme*, saj je geografsko in časovno postavljen v povsem druge koordinate, nastal pravzaprav po Conradovem romanu. A ta splošni pomen romana kot medkulturnega posrednika postane sporen kakega pol stoletja po njegovem izidu, ko ga prebere Chinua Achebe in ga v znameniti ostri kritiki označi za skrajno rasistično delo, ki da potvarja dejanski svet temnopoltih Afričanov, s tem ko jih prikazuje kot dobrodušne ljudi s smislom za glasbo in z za evropske navade nekoliko stopnjevanim veseljem do spolnosti. Seveda bi za prikaz književnosti kot, denimo, potencialne spodbujevalke negativnih stereotipov lahko izbral kak mnogo bolj kričeč primer, vendar se mi je ta zdel nazornejši glede tega, kar želim povedati. Conrad je uporabil književni diskurz v vlogi kulturnega posrednika z najboljšimi

nameni in z izrecno humanistično naravnanoostjo, pa mu je, kot pokaže Achebejeva kritika – ob rob naj sicer dodam, da v nekaterih pogledih tudi pretirana, v nekaterih pa gotovo upravičena –, pri tem vseeno spodletelo. Na podlagi tega je mogoče sklepati, da vloga literature kot medkulturnega posrednika ni sporna le v primeru, ko gre za izrazito »negativno« medkulturno posredovanje (na primer pri odkritem rasizmu ali šovinizmu), ampak da je literatura, kadar nastopa v taki vlogi, vedno že načeloma izpostavljena tveganju zdrsa.

Seveda to ne velja le za književnost v vlogi medkulturnega posrednika, temveč nasploh za književnost, kolikor ji pripisujemo prenašanje takih ali drugačnih konkretnih, »vsebinskih« sporočil ali vrednot. Mogoče je prav, da – zato da bi se izognil morebitnim nesporazumom – na tem mestu zelo jasno povem, da sem sam globoko prepričan o tem, da književnost posreduje spoznavne, estetske, etične, religiozne, družbene in druge vrednote in da je vedno bila in da je še vedno izjemno pomembna tudi kot nosilka moralnih in družbenih sporočil. Vendar pa to – natanko tako kot v prejšnjem primeru – nikakor ne pomeni, da ima kot prenašalka takih ali drugačnih vrednot in sporočil kar nekakšno *bianco menico*, da je kot taka prenašalka neproblematična. Čeprav se bo komu zdelo, da je to vendar samoumevno, po mojem mnenju mnoge težnje tako v sodobni literarni vedi kot tudi – in to je seveda glede na temo tega simpozija še posebej pomembno – pri pouku književnosti kažejo, da se na to domnevno samoumevnost preprosto pozablja, pogosto iz razlogov, ki so sicer videti prav dobri in tehtno utemeljeni. Če si, zato da bo mogoče presojeti z manj vroče krvi, spet sposodim primer iz tujih logov: že v tridesetih letih 20. stoletja so v ZDA – tu velja poudariti, da nikakor ne iz »liberalnih« razlogov sprostitve kanona, kot se to utegne zdeti s perspektive sodobnejših teženj, ampak, recimo tako, iz povsem »konservativnih« razlogov, namreč zaradi boljše izrabe možnega moralistično-pedagoško-spodbudnostnega naboja literature – začeli klasike v kurikulumih zamenjevati z novejšimi, bolj »komunikativnimi« deli z lažje razberljivimi in zato tudi lažje učljivimi in privzgojljivimi moral(istič)nimi, vzgojnimi, socialnimi sporočili (prim. Kramsch, Kramsch 2000). Toda, se moramo spet vprašati, ali je zmožnost literature za prenašanje takih sporočil res že sama na sebi nekaj pozitivnega? Ali lahko kar rečemo: književnost je pomembna zaradi svoje zmožnosti prenašanja spoznavnih, etičnih, religioznih, kulturnih itn. vrednot oz. sporočil? Ali ni tako, da je ta »plus« literature lahko tudi njen »minus«? Že Platon je ugotavljal – in zato, kot vemo, literaturo tudi izganjal iz Države –, da je literatura enako uporabna za vzgojno pozitivne kot za vzgojno negativne namere. Če navedem le dva primera, ki se, upam, nikomur ne bosta zdela sporna: načrtna vzgoja nemške mladine tudi skoz literaturo v času nacizma in načrtna vzgoja državljanov Sovjetske zveze tudi skoz literaturo v obdobju komunizma gotovo nista izoblikovali (saj to niti ni bil njun namen) svobodnih, samostojno mislečih in humanistično naravnanih duhov. Literatura sicer vzgaja, o tem sem tudi sam prepričan; vendar pa je z njo tvegano na tak način načrtno vzgajati, saj so v konkretni vzgojiteljski praksi spoznanja, ki jih (prek literature) ponujamo vzgojitelji, pogosto vrednote nas samih – ali pa tudi nam

vsiljene vrednote kake avtoritete – in ne vrednote literature. »Vzgoja« literature bi morala po mojem mnenju potekati mimo takih vzgojiteljevih namer, literatura bi morala nekako vzgajati sama od sebe.

Seveda se prav danes zavedamo, da tudi književnost nikakor ni absolutna svetinja in v določenem pogledu pogosto (čeprav, vsaj sam tako mislim, nikakor ne vedno) deli »grehe« ljudi – saj jo ne nazadnje ljudje tudi ustvarjajo. Res je sicer, da ni mogoče kriviti samega Nietzscheja za to, da je njegove misli za svoje namene zlorabljal na primer nacizem; tudi ni mogoče obsojati svetih besedil za to, da jih nekateri zlorablajo za opravičevanje nasilnih dejanj. Toda – vsaj če govorimo o literaturi – krivde za zlorabo besedil vseeno ne moremo vedno pripisovati le njihovega razlagalca, ampak morajo odgovornost za to prevzeti, če se izrazim nekoliko metaforično, tudi sama besedila, predvsem zato, seveda, ker avtor in njegov horizont (zgodovinski, kulturni, ideološki itn.) v besedilu ponavadi vendarle puščata svojo sled. Ta sled deluje iz ozadja na način, kot ga približno opisuje Althusserjev pojem *ideologija*. Ženske študije, postkolonialne študije ali imagologija nam ponujajo mnogo primerov za to, kako so posamezni stereotipi (vsaj z današnjega gledišča na primer rasistični ali šovinistični) tako rekoč zacementirani tudi v sam literarni diskurz, v samo teksturo literarnega besedila, ne le v njegovo izrecno ali pa z interpretacijo pridobljeno sporočilo. Ko besedila testiramo glede takih stereotipov, se tudi mnoga klasična besedila z nesporno umetniško vrednostjo – na primer Shakespearove drame – obarvajo rdeče.

Vprašanje o pomembnosti literature je torej bolj kompleksno, kot se morda kaže na prvi pogled, in ne omogoča prav hitrih odgovorov, ampak nas prej postavlja pred zagate. Ni sicer dvoma, da je literatura iz mnogih razlogov pomembna, vendar se zdi, da ta pomembnost skoraj v nobenem primeru ni povsem nesporna. Literatura lahko prenaša tako pozitivna kot negativna sporočila, tudi sama je lahko podvržena ideologiji in stereotipom. Seveda je mogoče – in celo nujno – ugotoviti, da je tudi s svojo ideološkostjo in prikritimi stereotipi lahko zelo pomembna in poučna, saj je ob njej, ko razkrivamo te stereotipe in ideologije, mogoče nazorno pokazati, kako delujejo. Toda če dobro premislimo, je v takem primeru literatura razumljena kot nekakšna napaka, tista napaka sicer, na kateri se učimo in v tem pogledu izvrstna učiteljica, pa vendarle – napaka. Poleg tega pa ob tem vedno obstaja še nek načelni dvom, ki je posebej upoštevanja vreden prav pri pouku književnosti. Ravno zaradi na eni strani sugestibilnosti literature, na drugi pa oportunistične narave vrednot, ki jih skuša posredovati denimo šolska vzgoja (saj je konec koncev k temu zavezana z učnimi načrti, ki pogosto odsevajo trenutno konstelacijo političnih razmerij v neki družbi), je tako početje vedno nekoliko tvegano in tudi dvorezno.

Pa še en pomislek bi se dalo navesti proti izključno tako razumljeni pomembnosti literature (namreč kot posredovalki vrednot in spoznanj). Take ali drugačne vrednote je mogoče posredovati tudi drugače, ne le prek literature. Res je, da se literatura pri tem izkazuje kot posebej učinkovita. A če bi bila literatura in pouk literature pomembna le zaradi tega, potem ne bi bila nujno potrebna, saj bi ju bilo

mogoče nadomestiti z enako učinkovitimi, mogoče pa celo učinkovitejšimi mediji prenosa takih ali drugačnih sporočil. To pa pomeni, da vsi doslej omenjeni razlogi pravzaprav ne govorijo o tisti zares pravi *pomembnosti* literature, zaradi katere bi bila nujna in nenadomestljiva, temveč predvsem o njeni *uporabnosti*.

Na tem mestu si je zato potrebno znova zastaviti naslovno vprašanje. Zakaj pa je potem književnost *zares* pomembna? Zakaj je pomembno, da je neodtujljivi in nepogrešljivi sestavni del oblikovanja, torej vzgoje nas vseh? Ali obstaja tak pomen literature, da je res zgolj njen in da je nespornejši od prej omenjenih?

Književnost je lahko nenadomestljiva le zaradi nečesa, kar je lastno edino njej sami, kar je zanjo *specifično* in česar noben drug diskurz ne more opravljati enako dobro kot ona sama oz. namesto nje; in zares pomembna – torej ne le koristna in uporabna – je le zaradi tega, zaradi česar je nenadomestljiva. Včasih se je to imenovalo *bistvo*, bistvo literature. Izraz bistvo je na primer v filozofiji, ki je v mnogih pogledih samostojnejša in tudi pluralnejša od sodobne literarne vede, tudi danes še povsem uporaben, ustrezen in tudi nujen; v literarni vedi pa je že nekaj desetletij sumljiv, in v zadnjem času je pod obtožbo (ali že kar obsodbo) *esen-*
cializma sploh že skoraj pregnan iz nje. Zato se mu bom – ker na tem mestu ne morem problematizirati te njegove problematičnosti in ker za moj namen to tudi ni potrebno – odslej kolikor je le mogoče izogibal in bom namesto njega kot oznako za specifiko literature uporabljal izraz *literarnost*, ki v literarni vedi danes še ni povsem izgubil teže, čeprav je skepsa več kot oplazila tudi njega in se pri poskusih opredelitve literarnosti – na Slovenskem je to zelo dobro pokazal Marko Juvan v razpravi *Vprašanje o literarnosti – nekaj uvodnih opažanj* (1997) – bolj kot s čim drugim srečujemo s težavami. Skratka, trdim, da se je do odgovora na vprašanje o tisti res pravi, specifični pomembnosti književnosti mogoče dokopati le z opredelitvijo *literarnosti*.

Tu mi seveda ne gre za čim natančnejšo oz. celo dokončno definicijo *literarnosti* – vprašanje je, ali je sploh mogoča –, še manj za to, da bi opredelil absolutno, nadčasovno ali nadkulturno bistvo literature. Današnje stanje raziskav na tem področju vsekakor preprečuje, da bi se lotil česa takega brez temeljitega premisleka, ki ga na tem mestu seveda ni mogoče opraviti. Naj zato le v dveh povedih povzamem stanje na tem področju. Poskusi, ki so jih sprožili ruski formalisti, da bi se dalo literarnost zajeti v formulo, ki bi natančno izrekala formalno jezikovno strukturo, po kateri se literarni diskurz razločuje od drugih, so se izkazali za slepo ulico; podobna usoda je doletela poskuse, da bi literarnost povsem zanikali ali da bi jo opredelili kot zgolj subjektivno, družbeno in kulturno opredeljeno konstrukcijo. (V tem primeru bi bila, pravi Jonathan Culler (1989: 32), nekaj takega kot *plevel*: kaj je plevel, ni določljivo morfološko, pač pa vsaka kultura posebej določa, katere rastline so zanjo plevel.) Najtehtneje je mogoče sodobna dognanja povzeti z dvema precej podobnima ugotovitvama: »Današnja debata o *literarnosti* oscilira med definiranjem lastnosti besedila (njegove organizacije) in definiranjem konvencij in predpostavk, s katerimi se približamo literarnemu delu«, že leta 1989 ugotavlja Culler (1989: 39);

če dodamo še nekoliko podrobnejšo novejšo, a po smislu enako opredelitev Marka Juvana (1997: 222): »Učinek literarnosti se poraja v zapleteni (sistemski) komunikacijski interakciji miselnih procesov, metabesedil, dejanj in dejavnosti, ki so povezani z besedili: o literarnosti torej razen fiziognomije samega besedila odloča tudi to, kdo ga objavi in kje, s kakšnimi nameni, kdo ga bere, s kakšno vednostjo in pričakovanji ter kako ga naknadno ali sproti komentiramo, razlagamo, uvrščamo.« Iz teh definicij pa je obenem tudi jasno, da literarnosti ni mogoče zares – vsaj nikomur to še ni uspelo – povsem jasno in dokončno veljavno definirati, temveč je mogoče zgolj kolikor toliko natanko opisati njene *predpostavke* ali njen *učinek*.

Z literarnostjo – s tem pa očitno tudi z odgovorom na to, zakaj je književnost pomembna – je torej očitno nekako tako, kot z vprašanjem o času pri svetem Avguštinu: Če se ne sprašujemo o času, vemo, kaj je; ko se vprašamo o njem, o njegovem »bistvu«, pa ne vemo več, kaj je. Podobno velja za literarnost. Nekoliko nenavadno bi bilo – čeprav, priznajmo, mnogi danes trdijo prav to¹ –, da literatura ne bi imela svoje *specifike*, svoje razločevalne lastnosti; čutimo, da jo ima, a ko jo skušamo natanko opredeliti, ostanemo brez pametnih in prepričljivih besed. Literarnost je – če si sposodimo metaforo Jaya Hillisa Millerja – kot *črne luknje*. Črnih lukenj se ne da opazovati, so nepotrjene hipoteze, pa vendarle so tam in pomagajo marsikaj pojasniti; učinkujejo torej (Hillis Miller 1994). Da je literarnost kot sicer neujemljiva v definicijske formule v literarnem delu kljub vsemu nekako paradokсно jasno prepoznavna, ne znam ponazoriti bolje, kot z anekdoto – ki sicer ne govori prav o literaturi in literarnosti, a bo, tako vsaj upam, analogija takoj razvidna. Ko so nekemu francoskemu psihiatru, ki je postavljajl diagnoze na podlagi slik duševnih bolnikov, med te slike za šalo podtaknili neko manj znano Picassovo sliko, je ob pogledu nanjo nemudoma vzkliknil: »simulant«.

Potem ko je postalo očitno, da definicije literarnosti, od katere sem si nekako obetal tudi odgovor na vprašanje o resničnem pomenu književnosti, v obliki formule ni mogoče izreči, mi ne preostane drugega – in morda mi bo to pomagalo pri odgovoru –, kot da prikažem, kako, se pravi, s kakšnimi metaforami današnja literarna veda konceptualizira *učinek literarnosti*. Pri tem lahko navežem kar na Hillis Millerjevo prisposodbo o črnih luknjah, ob kateri avtor literarnost izrecno poveže s pojmom *povsem drugega*: tako kot črne luknje in literarnost se tudi povsem drugo ne manifestira, ampak daje le posredno slutiti svojo navzočnost. Literatura kot *eminentno mesto razpiranja drugega, drugosti, drugačnosti* – to je danes tisto obzorje, znotraj katerega skuša literarna veda konceptualizirati učinek literarnosti. Ta topos sicer ni povsem nov; že Mihail Bahtin je kot eden prvih mislecev koncepta *d drugega* v humanistiki pokazal, da je literatura prostor nenehnega srečevanja z drugim in zato mesto, kjer se izkazuje resnica v svoji dialoščnosti, se pravi, ne kot razvidna, preprosta in enovita, temveč odprta – za dialog z drugim; tudi Albert Camus je, ko je razmišljajl o pomenu ter specifični in nenadomestljivi

¹ Npr. avtorji t. i. *Bernheimerjevega poročila*. Prim. Virk 2001.

vlogi literature, pisal, da pisatelj »ve, da nič ni preprosto in da drugi obstaja« (nav. po Carrol 2002: 84). Bolj ko se bližamo sedanjosti, bolj narašča število avtoritet, ki uporabljajo natanko isto izrazje. Naj jih navedem le nekaj. Literatura je absolutno drugo, ki ga iznajde pisatelj, in zato najbolj edinstvena stvar na svetu, ki je ne more zamenjati noben drug diskurz, pravi Jacques Derrida (1992: 47); je tisto drugo, ki ga, kot trdita Paul Ricoeur in Wolfgang Iser, ni mogoče speljati na sebstvo, na svoje (prim. Venema 2002; Iser 1994); tega, kar literarno delo skriva, se sicer lahko dotaknemo, ne moremo pa tega razkriti, pravita Maurice Blanchot in Hillis Miller, in to prav tako imenujeta drugo(st) (prim. Egerer 2004: 158).

Na tem mestu ne morem razvijati vprašanja, ali ni literatura kot mesto razpiranja drugega ali celo absolutno drugega sorodna religiji (pri odgovoru nanj bi se najbrž moral sklicevati na teorije, ki govorijo o literaturi kot sekularni poromantični religiji). Bolj se mi zdi pomembno na kratko obravnavati neki drugi možni ugovor, namreč, da je ta »definicija« literarnosti očitno univerzalistična in morda celo esencialistična, s tem pa z vidika današnje teorije že a priori sumljiva. Na očitek univerzalizma naj odgovorim s primerjavo dveh pojmovanj univerzalizma. Ko je bil Goetheju vseh nek »čuden« kitajski roman, je skušal v pogovoru z Eckermannom (31. januarja 1827) njegovo vrednost utemeljiti tako, da je v njem iskal svoje lastne, meščanske vrednote in v tem videl univerzalno razsežnost literature. To je primer tega, danes spornega univerzalizma. Povsem drugačen tip univerzalizma pa lahko vidimo v definiciji nedavno umrlega italijanskega komparativista Armanda Gniscija, po kateri je literatura edini jezikovni diskurz, ki je univerzalen v tem pogledu, da je skupen vsem kulturam, njena razlikovalna lastnost pa je, da je ravno eminentni prostor srečevanja z drugim in prevajanja kulturnih razlik (Gnisci 1994, 1996, 1999). Je, kot pravi Derek Attridge (2004: 59), *povabilo* k drug(ačn)osti in ne njegovo *posedovanje*; oziroma, kot zapiše Peggy Kamuf (2002: 162), ni »vednost« o drugem, temveč »izkustvo drugega«.

Prav to izkustveno drugo, kot se specifično kaže v literaturi in je med drugim bistveno pogojeno tudi s posebnimi besedilnimi strategijami, ki jih uporablja književnost, in pa z njeno kvazirealno naravo, je končno tudi *pogoj* za večino prej omenjenih možnosti, za kaj vse se literatura kaže kot pomembna. Namreč, to drugo ni kaka abstraktna lastnost, tudi ne zares kaka matematično opredeljiva besedilna struktura (tistega tipa, kot so jih iskali na primer ruski formalisti), ampak je s tem drugim literatura vedno že v nekem spoznavnem ali vrednostnem kontekstu. Literatura nam kaže tuje duševnosti ali geografsko, časovno, kulturno oddaljene življenjske svetove kot prostore drugosti, v katerih se s to drugostjo lahko srečujemo, ne da bi jo mogli povsem speljati pod svoje. Literatura je odlikovani prostor odpiranja spoznavnih, idejnih, etičnih, tudi ideoloških vprašanj, a spet ne v obliki vkalupljenih, trdnih resnic, temveč kot prostor odprtega srečevanja in diskusije z drugim, drugačnim, nikoli povsem prisvojljivim. In ob vsej skepsi do kakih trajnejših opredelitev literarnosti ali vsaj učinkov literarnosti moramo ugotoviti, da se je literarna veda v 20. stoletju pri iskanju odgovora na vprašanje literarnosti

vendarle ves čas sukala okoli *iste črne luknje*: skupni imenovalec postopka *potujitve* ruskih formalistov, Bahtinovega *dialoga* in *večjezičja, paradoksa* in *dvoumnosti* angloameriških novih kritikov, Derridajevega *drsenja označevalne verige*, de Manove *aporije* ali *polivalenčne konvencije* empirične literarne znanosti je, da, če povem povsem na kratko, resnica – tako kot v življenju, in zato je literatura tudi tako zelo pedagoško uporabna – nikoli ni enostranska in enoumna. Narava literarnih besedil je, kot to zgoščeno in povsem jasno povzema Boža Krakar Vogel (2004: 24), da »s svojo odprtostjo poudarjeno vplivajo na posameznikovo domišljijo, čustva in razum in se zato izmikajo hitremu in dokončnemu opomenjanju«.

Literarna dela torej »poudarjeno vplivajo na posameznikovo domišljijo, čustva in razum«, in *zato*, ker vplivajo »poudarjeno«, so bolj kot drugi prenosniki takih ali drugačnih sporočil posebej uporabna in nedvomno tudi pomembna v vseh tistih primerih, ki sem jih našteval na začetku tegale pisanja; poudarjeno vplivajo »s svojo odprtostjo«, ki je njihova *narava* (to je seveda samo drugi izraz za prepovedano besedo *bistvo*), in »se zato izmikajo hitremu in dokončnemu opomenjanju« – mislim, da so te besede dovolj zgovorne že same na sebi; še bolj to postanejo, če vemo, da jih prebiramo v monografiji o književni didaktiki. Vse to tako poudarjam zato, ker si bom prav te ugotovitve vzel za alibi pri svojih sklepnih besedah. Utrjujejo me namreč v prepričanju, ki sem ga skušal čim bolj vsestransko osvetliti, da z literaturo – pa naj smo še tako v skušnjavi – ne smemo privzgjajati nikakršnega moralnega ali kakega drugega nauka, ki bi bil zajemljiv v pravila, definicije in končne resnice, ampak moramo pustiti, da literatura *vzgaja sama*. Ko je Adorno – in na tem mestu se mi zdi pomembno izrecno poudariti, da gre za vodilnega predstavnika t. i. »kritične teorije družbe« – razpravljal o angažirani literaturi (Adorno 1999), je prepričljivo pokazal, da najbolj angažirana ni tista literatura, ki je angažirana izrecno, odkrito, na primer z izrecnimi idejami, ki jih enoumno zastopa, ampak tista, ki je čim bolj *avtonomna*, torej čim bolj zgolj literatura sama, saj je literatura sama kot estetska tvorba, po besedah Adorna, utopija čiste sreče in kot taka – v nasprotju s svetom okrog nas, ki seveda ni tak – daleč najbolj angažirana. Ni treba, da sprejemamo Adornove metafore; vsekakor pa želim povzeti smisel tega, kar nam z njimi govori. Tudi »vzgojni« potencial literature ni najbolje izrabljen takrat, kadar literatura izrecno in očitno podpira denimo naša življenjska spoznanja ali naše etične ali kulturne ali verske vrednote (ali kadar se nam zdi, da to počne), ampak predvsem takrat, kadar je *dobra* preprosto kot literatura. S tem, kako določiti, kaj je dobro v tem pomenu, smo seveda spet na zmuzljivem področju vprašanja relativnosti kriterijev; ker na to vprašanje ne znam dovolj prepričljivo odgovoriti, še zlasti ne v nekaj povedih, bi se odgovoru nanj najraje izognil s sklicevanjem na že omenjeno anekdoto s psihiatrom in Picassovo sliko. Seveda pa je mogoče odgovoriti tudi drugače, čeprav morda nekoliko abstraktno: literatura je dobra takrat, kadar najbolje ustreza svojemu »bistvu«, se pravi, kadar je eminentni prostor razkrivanja drugosti in drugačnosti in srečavanja z njima in zato tudi ni omejena v zgolj posamezne časovne ali zgodovinske okvire, ampak prav zaradi

svoje odprtosti vabi bralce različnih obdobij in kultur. Literatura je dobra, kadar ne ponuja enoumnih resnic in samoumevnosti, ampak nam omogoča stik z drugačnim, nesamoumevnim ali takim, kar je z drugimi diskurzi neujemljivo. Seveda, literatura je, kot sem skušal pokazati, pomembna in uporabna iz mnogih razlogov. Gotovo jo bomo uporabljali *tudi* v pragmatične namene, torej kot zelo uporaben pripomoček, in ne le zaradi tega, kar je ona sama neodvisno. A ne smemo pozabiti, da je tako široko uporabna in pomembna edinole zaradi kvalitet, ki jih ima kot ona sama, in na to moramo biti na primer pozorni tudi pri sestavljanju učnih načrtov, da ne bomo preveč popuščali modi in vanje na račun »klasike« (spet beseda, ki je v zadnjih desetletjih pod kritičnim drobnogledom) uvrščali zgolj ali predvsem del, ki jih bomo lahko zelo koristno uporabili za prenašanje svojih lastnih (ali pa denimo trenutnih družbenih) sporočil in vrednot, pozabili pa na to, kar to uporabnost in učinkovitost literature šele omogoča. Podobno, kot velja literatura za poligon ustvarjalnega mišljenja in domišljije – če ne še bolj! – je, če je dobra, *kot taka, po svoji literarnosti*, in ne nemara po svoji aktualistični vsebini, po ponujanju resnic, ki se nam zdijo primerne in pedagoško uporabne in tako naprej – prostor za urjenje našega – ne »razumevanja«, ne podrejanja pod svoje pojme, temveč – *srečevanja* z drugačnostjo, šola srečavanja z njo; in *kot taka* je danes po mojem mnenju še posebej ne le *pomembna*, ampak tudi *nujna*.

Literatura

- ADORNO, Theodor Wiesengrund, 1999: *Beleške o literaturi*. Prev. Mojca Savski et al., spremna študija Tomo Virk. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- ATTRIDGE, Derek, 2004: *The Singularity of Literature*. London, New York: Routledge.
- CARROL, David, 2002: The Post-Literary Conditions: Sartre, Camus, and the Question(s) of Literature. *The Question of Literature*. Ur. E. Beaumont Bissell. Manchester, New York: Manchester University Press, 66–90.
- CULLER, Jonathan, 1989: La littérature. *Théorie littéraire. Problèmes et perspectives*. Ur. M. Angenot, J. Bessière, D. Fokkema, E. Kushner. Paris: PUF. 31–43.
- DERRIDA, Jacques, 1992: *Acts of Literature*. Ur. D. Attridge. New York: Routledge.
- EGERER, Claudia, 2004: Nothing Matters. *Journal for Cultural Research* 8/2. 157–164.
- GNISCI, Armando, 1994: La littérature comparée comme discipline de la réciprocité. *Celebrating Comparativism*. Ur. K. Kürtösi, J. Pál. Szeged. 69–75.
- GNISCI, Armando, 1996: La letteratura comparata come disciplina di decolonizzazione. *Quaderni di Gaia* 10/7. 13–18.
- GNISCI, Armando, 1999: La letteratura comparata. *Introduzione alla letteratura comparata*. Milano: Bruno Mondadori. XI–XXIII.
- GROSMAN, Meta, 2004: *Književnost v medkulturnem položaju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- HILLIS MILLER, Jay, 1994: Humanistic Discourse and the Others. *Surfaces* 4.
- INGARDEN, Roman, 1990: *Literarna umetnina*. Prevedel in spremno besedo napisal Frane Jerman. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta.

- ISER, Wolfgang, 1994: On Translability. *Surfaces* 4.
- JAUB, Hans Robert, 1998: *Estetsko izkustvo in literarna hermenevtika*. Prevedel in spremno besedo napisal Tomo Virk. Ljubljana: LUD Literatura.
- JUVAN, Marko, 1997: Vprašanje o literarnosti – nekaj uvodnih opažanj. *Zdravčev zbornik. Slavistična revija* 45/1–2. 207–223.
- KAMUF, Peggy, 2002: 'Fiction' and the Experience of the Other. *The Question of Literature. The Place of the Literary in Contemporary Theory*. Ur. E. Beaumont Bosell. Manchester: Manchester University Press. 156–173.
- KELLNER, Hans, 1996: Narativnost v zgodovini: poststrukturalizem in po njem. *Filozofski vestnik* 16. 21–52.
- KORON, Alenka, 2003: Spet najdeni čas? K vprašanju pripovedi v literarnem zgodovinopisju. *Kako pisati literarno zgodovino danes? Razprave*. Ur. D. Dolinar, M. Juvan. Ljubljana: ZRC SAZU. 245–274.
- KRAKAR VOGEL, Boža, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.
- KRAMSCH, Claire, KRAMSCH, Olivier, 2000: The Avatars of Literature in Language Study. *The Modern Language Journal* 84/4. 553–573.
- RICHARDS, Ivory Armstrong, 1985: *Principles of Literary Criticism*. San Diego, New York, London: A Harvest/HBJ Book.
- VENEMA, Henry, 2002: Oneself as Another or Another as Oneself? *Literature & Theology* 16/4. 410–426.
- VIRK, Tomo, 1995: Odnos med literaturo in medicino v luči naravoslovne paradigme. *Sodobnost* 1/2. 60–68.
- VIRK, Tomo, 2001: Primerjalna književnost danes – in jutri? *Primerjalna književnost* 24/2. 9–31.